

Ђакон Др Драган Протић

КОСОВСКА МИСАО ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Друга деценија XX века била је за српски народ највећим делом испуњена ратовима који су узимали не само тешки данак у животима, него су доносили тешки притисак на целокупни народни живот. Шест година Србија је ратовала, тешко — мученички страдала на фронту и у позадини, у победама и поразима, у рововима и у домовима без домаћина, домовима испуњеним жалошћу или стрепњом од сваког војничког писма или вести са бојишта. Песму је заменила заповека, тужбалица, радост је заменила жалост, стваралаштво је замрло; једина жеља је само — преживети и дочекати слободу.

А кад је заћутало оружје и дошла слобода, настало је у свим областима живота, нарочито у култури, новог доба. Било је то као буђење из дугог и страшног сна и сагледање реалности једне јаве саткане добрим делом од нових, непознатих садржаја у свету модерних идеја, које су се наметљиво уткивале у мисаони живот српске интелигенције, улазиле у књижевност, уметност, науку и философију. Те нове идеје су стварале конфронтацију према традиционалним начелима животне философије српског народа и свему што је из прошлости наслеђено и очувано као освештана вредност за будућа покољења. „Највећа одлика тога времена, по речима Зорана Гавриловића, јесте покушај ослобођења од традиције и њених притисака, али и од страха рата, покушај да се и у песничком изразу, па и у односу према животу, отворе неки нови простори који би то ослобађање омогућили. То је било доба немира, али и доба великог укрштања међу европским поезијама, временекаквог горког братства међу тим младим људима којима је рат разбио многе илузије и међу њима најважнију — илузију прошлости. У историји модерне Европе се не зна за драматичнији, неодређенији и, у исти мах, револуционарнији покрет међу духовима него што су биле те прве године после рата. С једне стране Октобар је нудио нове шансе ослобађању и друштвеном и духовном; с друге, ломљење илузија деветнаестог века које се убличило у горчину по завршетку рата, свакако су учинили да се и у нашем песништву пође у нову авантуру прорицања и сагледавања будућности која би требало да извире из коначне негације прошлости...“⁽¹⁾.

(1) Зоран Гавриловић, Између прошлости и садашњости, предговор књизи песама Драгољуба Филиповића, Косовски божури, Београд, 1983, 6.

Био је то чудан занос који је захватио једну нагло пробужену генерацију, која није могла да схвати да се прошлост не може негирати, уништити, избрисати из народне душе, већ се она таложи и почива у народној души, на њеном дну, у подсвести, из које проговори кад буде изазвана ударцем неког историјског трену као удар који „ваби искру у камену“. Тај „удар“ доживљен је и у овом кризном времену, у тешком искушењу нације, још у болном повлачењу 1915. године. У страдању се рађају и јављају најдубље мисли, које ношене на крилима неочекиваних надахнућа и снажних душевних доживљаја, могу човека такнути у дубину душе и окренути у сасвим супротан смер. Такав пример је случај песника Драгољуба Филиповића. Пре рата он је „сав прожет социјалним осећањем“. Он прети осветом „друштву“ што нам је дало из милости раку и сандук од бора са наших планина“. Али, у његовој души десио се преокрет за време изгнанства. Одступајући 1915. године, он се нашао на Косову, и једна ноћ на некадањем разбојишту, била је пресудна. Овде је он, у једном моменту, преживео све оно што је доцније добило своје оличење... „Небројене мисли и слике ковитлале су у будном сну, прошлост и стварност градиле су се у души, а у ноћи док је једна војска по други пут умирала на трагичном пољу, јецао је избеглица под шаторским крилима и кроз сузе гледао стари и нови свет. Сутрадан, остављајући места бола и туге, он је понео у души другог човека, а у поцепаном шињелу, као амајлију, комадић земље са Косова“(2). До Косова дошао Савле, са Косова отишао Павле. Од песника који се помодно одушевљавао „народњачким социјализмом“ постао је већ на Крфу песник „Косовских божура“ и „Србљака“, песама надахнутих народном поезијом, песама које представљају и описују ликове који су сјај и понос народне прошлости и инспирација свих покољења кроз векове. И други песници овог времена оставили су нам већи или мањи број песама надахнутих прошлошћу, па и народном поезијом, као што су Шантић, Дучић, Ракић, Королија, сваки на свој начин, али је Филиповић сву своју поезију, сву душу посветио прошлости, посебно Косову и ликовима који су га уздигли на врх националне историје. Ту му се приближава Милосав Јелић песник „Србијанског венца“(3), али он није имао Филиповићев песнички домет.

У домену уметности и књижевности патриотска инспирација се стицала претежно из народног песништва. Народна песма се после Првог светског рата, додуше, све мање пева уз гусле, али се још увек чита и прочитава, у школи учи, многе песме се знају напамет. Док се у историји народне књижевности народно јуначко песништво десио на циклусе као тематске целине, осетила се жеља да се од појединих песама вештим повезивањем и уклапањем створи косовска епопеја попут грчке Илијаде и Одисеје, које су настале везивањем појединих народних песама о тројанском рату у складну целину. Тако је створена сјајна античка епопеја не-

(2) М. М. Пешић, Д. Ј. Филиповић у књизи Косовски Божури, Београд 1983, 161—162.

(3) Милосав Јелић, Србијански венац, прво издање, Солун 1917; друго Нови Сад 1919; треће Београд 1931.

пролазне књижевне вредности. Код нас је такав прокушај учинио најпре Срета Стојковић још 1906. године, књигом *Лазарица или бој на Косову* у издању СКЗ, али је тај посао са више умешности и успеха обавио сарајевски лекар Др Лазар Димитријевић, који је 1924. године објавио народну епопеју под насловом *Косово* на 573 стране. Књига је по изласку из штампе остала прилично незапажена и недовољно цењена. Међутим, вредна су, ипак, два приказа ове књиге. Први је у листу *Slovenski narod* LVII, бр. 127, 128, 129, Ljubljana 1925. написао словеначки књижевник Владимир Левстик врло позитивно, радујући се појави овакве књиге, а други приказ је написао Јаша Продановић, који се у врло оштром току негативно изразио о овом делу, просто злонамерно. Међутим, доцније се интерес за ову књигу појачао. Љубљански етнолог Нико Жупанић објавио је у „Етнологију“, гласнику Етнографског музеја VI, 1933, поводом ове књиге студију *Народна епопеја „Косово“*. Жупанић цени овај рад и упоређује га са Хомеровим епопејама Илијадом и Одисејом, налазећи међу њима сличности и у ликовима јунака, и у песничким фигурама и у схватањима која у оба случаја извиру из народне душе.

Топлина народне песме и славна прошлост загревали су и ликовне уметнике, па су се и у тој области, још прерата, појављивала дела инспирисана историјско-патриотским темама. Рат је, додуше, и у тој области пореметио нормалне развојне токове, али их није угушио. Група наших уметника у Енглеској и Француској ствара и за време рата. Мештровић у Лондону 1915. године приређује изложбу, на којој је у централној хали био изложен и модел његовог Видовданског храма. Међу појединачним скулптурама налазили су се и ликови Милоша Обилића, Срђе Злопоглеђе, две фигуре Краљевића Марка, торзо Страхинића Бана и фигура „Победника“, коју је Мештровић израдио после 1912. године, после победе Срба над Турцима и ослобођења Косова и јужних области. На изложби која је отворена у Паризу 1919. године, већ је био примећен мањи број уметничких дела са косовском тематиком. Ипак, присуство косовске мисли и традиције у народу добило је израза у подизању споменика, међу којима се истиче Споменик косовским јунацима који се налазе у Крушевцу, рад Ђорђа Јовановића, као и Предићева Косовка девојка и други. Прошлост није била избрисана из народне душе и памћења. Зато су и по нашим сеоским кућама у то време на почасним местима биле истакнуте слике Југовића, Вечера кнеза Лазара, слике цара Душана, Спаљивања моштију Светог Саве и друге.

Наша научна историографија између два рата настојала је да пронађе и проучи што више аутентичних извора, како би се стекла што вернија представа о Косовској битки и времену у коме се она збила. Владимир Ћоровић 1929. г. објављује списе двојице старих писаца о Косовском боју(4); Никола Радојчић 1930(5), Грчке изворе за косовску битку, а 1931. године додаје још један спомен о Косовској битки. О Косовској битки писали су још Глиша Елезовић(6), Ђорђе Сп. Ра-

(4) Владимир Ћоровић, Солуан и Данило, Глас СКА 138, 1929.

(5) Никола Радојчић, Грчки извори за косовску битку, Гласник Скопског научног друштва 1930, књ. VII—VIII, св. 3—4, 163—175, а идуће године додаје још један грчки спомен о Косовској битци, Гласник СНД 1931, 61—63.

(6) Глиша Елезовић, Бој на Косову 1389 у иторији Мула Мехмеда Нешрије, Братство XXXI, 1940.

дојичић(7), Станоје Станојевић(8), Михаило Динић(9), и многи други. Највише чланака по свим нашим листовима објављено је око 1939. године, кад је просла-вљана 550-годишњица Косовске битке. У многим од њих говори се о самој бит-ки и појединим личностима и проблемима везаним за њу, али и о њеном историј-ском значају.

Док су овако припадници наше интелектуалне елите оног времена гледали на феномен једног веома значајног догађаја и на његов историјски значај, међу ми-слиоцима било је људи који су сагледавали не само значај, него и најдубљи сми-сао косовског Видовдана. Овде ћемо поменути и истаћи тројицу као пример. То су Милош Ђурић, Владимир Дворниковић и владика Николај Велимировић.

Милош Ђурић је још 1914. године, дакле уочи самог избијања Првог светског рата, написао студију *Косовска етика* у издању загребачког Српског академског друштва Његош. У њој је сагледао сву дубину косовске мисли и косовске тајне. Одушевљен народном песмом, он каже да из ње „као из каквога централнога вре-ла, разливале су се гусларске лепоте у многобројне потоке, у богате скале поет-ских жандрова; из тога ће врела црпи стокрепу за духовну стваралачку снагу и непрегледне армије сјутрашњих и најдаљих иза нас поета у звуковима, и речима, и шарам и имраморима. Тако и у садашњости наши најбољи уметници свих родо-ва надахњују се најскупљом и најблагодетнијом нашом националном успоме-ном која се зове Видовдан, Косово“(10). На другом месту од продужује: „И та филозофија видовданског догађаја, филозофија која значи претпостављање не-беских вредности земаљским, подвргавање плотских снага духовнима; која значи вредност мушког сагоревања и јуначке смрти ради циновског васкрсења, вредност индивидуалнога прегора ради потоње боље среће колективне, потребе мучеништва ради зора белих што ће потомству свањивати; лепоту рада, плод-ност жртве и смисленост страдања ради ружа што ће цвати позним нараштаји-ма; та видовданска животна филозофија коју представља мисао изражена у све-тим речима Честитог Цара, који се одрекао царства земаљског и приволео царству небескоме, јер „Земаљско је за малена царство,

А небеско увек и до века“(11).

Зато и кроз историју „поред свих патњи, наш народ је знао сачувати девојаштво своје душе. Изнад свих тамница, коцева и вешала, лебдела је, као звездано небо изнад облака и вихора, животворна светлост Милошева јунаштва и Лазарева че-ститости. Све то значи реч Косово; и осим богатог грчкога феномена који носи име Диониса ја не познајем ниједне тако крупне симболике као што је та симво-лика српска која носи име Косова“(12). Своју „Косовску етику“ Ђурић завршава

(7) Ђорђе Сп. Радојичић, Савремене вести о Косовској битци код руског путописца Јако-на Игњатија, Старица XII, 1937, 47—53.

(8) Станоје Станојевић, Кад је увијен цар Мурат, Гласник СНД XV, 1935, 45—51.

(9) Михаило Динић, Хроника сен-дениског калуђера као извор за бојевена Косову и Рови-нама, Прилози КЈИФ XVII, 1, 1937, 52—66.

(10) М. Ђурић, Видовданска етика, Загреб 1914, 38—39.

(11) Исто, 61—62.

(12) М. Ђурић, Филозофија панхуманизма, Београд 1922, 84.

речима: „Филозофија Косова — то је филозофија Феникс-птице, филозофија Голготе, подигнута од опште вредности до народне специфичне. Даље, филозофија високог културна, етика ведра, несечична, пунолетна; исто толико национална колико човечанска; етнолошка, али са свим потребним условима, са етикетом да залази у човечанску, да једном новом, свежом бојом обогати палету светске душе...“ (13).

Дворниковић у својој „Карактерологији Југословена“ кад говори о видовданском култу као етнопсихолошком и религиозном феномену, без Ђурићевог патоса и емоција приступа овом проблему са пуним поштовањем етнопсихолога и карактеролога. „Видовдански култ је јединствен пример заштитне функције религије у животу народа; само историјска катастрофа могла је неким нарочитим процесом потсвеснога духовнога реагирања створити такав спонтани култ. Без аутора и покретача, без форме и закона, створено је једно дубоко веровање, чудан култ смрти и пораза, али са позивном динамиком за нови живот. Култ смрти у име живота.

Колико је тај култ жив и непосредан, у души, а не у форми и церемонији, види се из јединственог призора кад су српски војници 1912. г. стигли на Косово и са сузама узбушења поскидали капе, „као по команди“, пише Масарик, помињући тај тренутак у својим „Словенским проблемима“.

... Косовска легенда којом је обавијен један историјски догађај или период, у суштини и многим детаљима и није друго до национализована Христијада. Жртва—физичка смрт; пад оловски за узнесење оносветско... „Пошто је указао на детаље косовског догађаја и страдања Христових, *Дворниковић* наводи и непролазну присутност косовске идеје у народној души. „Многе су државе и нације пропадале без трагичног осећања свога пада. Срби су својим душевним органом за историјски трагизам и религиозно-етички памћењем своје катастрофе показали да своју историју осећају пуном одговорношћу као морални субјект и свесно колективно историјско лице. Кајање, свест сопствене кривице и заслуженог унижења, давало је потсреска за дизања и нови почетак...“ (14)

Владика Николај је често говорио и писао о Видовдану и Косову и заиста попирао у тајну и смисао косовске жртве. Он је у својој студији „Царев завет“ толико ушао у круг мисли светог кнеза Лазара, да осећамо како Косовски Великомученик говори Владичиним устима и пише Владичином руком. У предсмртним тренуцима Светац већ доживљава контакт са „царством небеским“ и слуша речи Анђела Господњег: „Твоја два данашња привидна пораза биће обраћена у две славне победе. Први је пораз погибија твоја и твојих јунака; а друга, као последица првог, ропство преосталог народа твога. За први пораз дароваће се теби и јунацима твојим светитељство на небо и опојна песма на земљи. За други пораз дароваће се твоме народу унутарњи духовни препорођај, унутарња златна слобода, кроз крштење у огњу и крви.

(13) М. Ђурић, Видовданска етика, 78—79.

(14) В. Дворниковић, Карактерологија Југословена, Београд 1939, 968—969.

Човек који баца семе на њиву сиромаша у очима неразумног посматрача, јер празни житнице своје. Но, рачун се не прави при сетви него при жетви. Данашњи дан је за твој народ велика сетва на њиви времена. А кад стигне за жетву оно семе које си ти данас посејао, врсни сејачу, ти ћеш посматрати с небеских висина, и радоваћеш се радошћу неисказаном.

Боље је жртвом задобити царство небеско него лукавством царство земаљско. Нема лукавства на земљи ни у паклу, које може надмудрити вечну небеску Мудрост...“(15)

Да би ову мисао учинио схватљивијом, Владика се у једној беседи 1939. године, поводом 550-годишњег јубилеја Косовске битке, послужио поређењем између пораза на Косову и пада Цариграда и Византије. „На Косову је марширала хришћанска војска у сусрет смрти, у Цариграду је војска стајала унутра у граду, надајући се до последњег часа да ће се смрт некако окренути од ње (на лево круг). Кад су ђулади, из првих топова у историји, пробали зидове градске, ужас је завладао и паника се зацарила у восјци и грађанству. Сви храмови били су испуњени вапајем и молитвом Богу за *спасење прага*, тј. за спасење тела, за спасење државе и царства земаљског. Отуда је пад Цариграда забележен код Грка као ноћ а не као дан, као пропаст а не као победа. Истина, и ту је битка крста и полумесеца, но без епопеје и без надаћућа за будућа поколења. Јер пораз схваћен само као пораз не може никога одушевити. Нити сама Голгота без Васкрсења може некога надаћути и оснажити.

Сасвим је обрнуто са српским *Косовом*. Као што се самртник облачи у ново и скупоцено одело, тако је војска српска била одевена у најбоље рухо своје. Блистава и сјајна поворка хитала је са свих граца царства у жижу части и славе, на Косово поље. Осењена крстатим барјацима и иконама крсних слава, са песмом и клицањем, са песмом и свирком, са песмом и радошћу хитала је она своје косовском — губилишту. Зар нас не подсећа ово на групе првих хришћана, који су са таквим расположењем ишли под мач, или у огањ, или пред зверове? Не зна се ни за једног хришћанског мученика да се молио Богу да га спасе смрти, а зна се за хиљаде и хиљаде њих да су се молили, да их мученичка смрт не мимоиђе. Ни крстоносна војска Лазарева није одржала молепствује за спасење од смрти. На против — исповедила се и причестила — за смрт. Један цео оружан народ као један хришћански мученик, покоран помисаоној вољи Свевидећег, прима горчину смрти, и то не као грочину него као животворни лек. И зар није *Косово* до данашњег дана служило дваестини поколења у истини као животворни лек? У историји хришћанских народа нема познатог случаја, да цела једна војска, цео један оружан народ, буде запојен вољом за смрћу и да оде у смрт за веру своју. Не у смрт самоубилачку него у смрт херојску. *Косово* је уникум у дваестовековној историји хришћанског света... Она је наша Гогота али у исто време наше народно васкрсење, духовно и морално. Оно је зауставило морално распадање српског народа...“(16).

(15) Епископ Николај, Косово и Видовдан, Шабац 1988, 53—54.

(16) Исто, 68—69.

Тако је говорио Владика, подгревајући и освежавајући у свом времену косовско-видовданску традицију укоренеу у дубини народне душе. Још у току рата пробудила се она и заблистала у душама многих ратника и стварала „по сто срца у грудима једним“ (17), а у души песника засејала семе „Косовских божура“. На почетку Другог светског рата, кад се адска сила поново наднела над српским народом, проговорила је косовска традиција и мисао кристално јасно, снажно и часно: „Боље рат него пакт“, „Боље гроб него роб“. А кад је у првим месецима окупације на крагујевачким Шумарицама, окружена мноштвом мученика доведених на стрељање, стајала и чета крагујевачких ђака, њихов професор Милоје Павлових говори храбро смркнутих убицама:

„О никада ви то нећете схватити...

Јер ви се плашите смрти, а ми у њој тражимо спас...

Шире се згрануто ваше разбојничке очи,

Грче се у чуду ваша безизразна лица,

И постаје шака преплашених убица...

А знате ли да ће вам ноћи — ужасне ноћи мучења бити,

И да више не можете утећи, никуда утећи —

И да смо од вас јачи, и да смо од вас већи...

За срце већи!

Знате ли да ћете лудети од страха кад год се јесења киша

Са мраком леденим спусти врх наших заспалих глава,

И да ће и земља и камен, и дрво, и цигла, и трава

Грудима дисати нашим, очима гледати нашим...

Да неће бити мира плашљивим срцима вашим, —

Час овај ћете клети!

...

Овде двојкаша нема, јер ми смо синови рода

У коме најмање дете, чим научи да само хода

Већ зна како се мре..."

(17) Змај, Вила

Summary

Dr. Dragan Protić

THE KOSOVO IDEAL BETWEEN THE TWO WORLD WARS

After the Balkan and First World War, Serbia was ruined and exhausted. The author describes the importance of the Kosovo Ideal, which inspired men of intellect in all fields tied to the being and life of our people. This led to the development of many capital works and discoveries in time for the celebration of the 550th anniversary of the Battle of Kosovo in 1939. When the clouds of war began to gather over our nation in the 1940's, the Kosovo Ideal was once again clearly, strongly and honourably affirmed by our people.